

Selektiv öppenhet

Martina Reuter

I skrivande stund diskuteras frågan om öppen publicering av två olika anledningar. Den ena är det utkast till en "Nationell strategi för öppen vetenskaplig publicering", som landets vetenskapliga samfund och andra vetenskapliga aktörer ombetts kommentera.¹ Den andra anledningen är det akuta faktum att förhandlingarna mellan FinELib, som representerar landets universitetsbibliotek, och Taylor & Francis strandat, med påföljden att tillgången till förlagsjättens tidskrifter för närvarande är radikalt begränsad.² Inget material publicerat efter 1.1.2019 kan läsas via biblioteken, medan äldre årgångar av vissa tidskrifter fortfarande är tillgängliga (urvalet varierar mellan olika bibliotek).

Det finns ingen direkt koppling mellan det nationella strategiutkastet och de strandade förhandlingarna, det är två olika aktörer som hållit i tyglarna, men bägge två är uttryck för ett ökat internationellt intresse för öppen publicering och övrig öppen vetenskaplig tillgänglighet. Detta intresse motiveras ofta med rättviseargument och med att öppenhet alltid varit ett väsentligt vetenskapligt kriterium³ men det är uppenbart att den aktivering som skett under det senaste året, speciellt bland forskningsfinansierare på europeisk nivå, hänger samman med att fusionerna och uppköpen inom den multi-

nationella förlagsverksamheten har lett till att en handfull förlag dominerar marknaden och kan pris-sätta därefter. De europeiska forskningsfinansierarna behöver inte vara intresserade av vetenskapens öppenheitskriterier eller global rättvisa för att engagera sig, det räcker med att de inte vill betala för kalaset.

SKEV TILLGÄNGLIGHET

FinELibs förhandlingar med Taylor & Francis strandade åtminstone delvis därför att man jämfört med tidigare avtal nu ville ge forskare vid de forskningsinstitutioner som berörs av avtalet möjlighet att utan tilläggsavgift publicera öppet i förlagshusets tidskrifter. Den envishet med vilken FinELib hållit fast vid detta krav har väckt en hel del kritik inom forskarsamfundet, som nu får tampas med att strävan efter öppen tillgänglighet lett till att tillgängligheten (åtminstone i skrivande stund) är avsevärt försämrad.⁴ På sin nätsida besvarar FinELib "ofta ställda frågor" och här hittar man den vänligt utopistiska motiveringen att "vem som helst som är intresserad av vetenskap skall ha möjlighet att läsa artiklarna".⁵ När man läser vidare och söker mera detaljerade motiveringar blir dock de bakomliggande

1 Min översättning, se <https://avointiede.fi/fi/uutiset/avoimen-tieteellisen-julkaisemisen-kansallinen-strategia-luonnos>

2 Se <http://finelib.fi/finelibs-forhandlingar-med-taylor-francis-avslutades-utan-resultat/>

3 Se <https://www.coalition-s.org/why-plan-s/>

4 Förhandlingarna står stilla och FinELib har för närvarande inget avtal med Taylor & Francis, men det betyder inte att läget är permanent, utan förhandlingarna kommer med stor sannolikhet att återupptas.

5 Min översättning. För detta och följande citat se <http://finelib.fi/negotiations/faq/>

motiven tydligare. Man kan läsa att "FinELib vill [med hänvisning till tidskrifternas höjda priser] istället använda dessa pengar till att göra artiklar publicerade av finländska forskningsinstitutioner öppet tillgängliga". På så sätt ges denna forskning "mycket synlighet". Här handlar det med andra ord inte i första hand om forskningens öppenhet per se, utan om den nationella vetenskapens internationella konkurrenskraft.

Ur den enskilda forskarens och forskargruppens perspektiv är det underbart att publicera öppet och följa hur den egna artikeln snabbt samlar tusentals "views", medan andra icke öppet publicerade artiklar i samma tidskriftsnummer får nöja sig med hundra. När man ser till forskningens utveckling är dock denna typ av selektiv öppenhet till allt annat än gagn. Med handen på hjärtat erkänner nog de flesta forskare att vi är benägna att läsa och hänvisa till tidigare forskning som är lätt tillgänglig och då tillgängligheten styrs av andra kriterier än vetenskaplig kvalitet, vilket i allmänhet är fallet, så leder brädska och mänskliga lättja ofrånkomligen till skev forskning. Det är viktigt att notera att en selektiv öppenhet motarbetar, snarare än främjar genuin vetenskaplig öppenhet. Den skevhet enskilda öppet publicerade artiklar orsakar förstärks dessutom i en situation där tillgängligheten via biblioteken blir sämre.

Krisen kring Taylor & Francis biblioteksprenumerationer berör framförallt humaniora och samhällsvetenskaperna och det blir intressant att se om FinELibs förhandlingar med Wiley, som har en tongivande ställning också inom de exakta naturvetenskaperna, kommer att sluta annorlunda.⁶ Det är också viktigt att notera att Taylor & Francis betydelse inom bland annat genusforskning inte i första hand beror på de senaste årens förlagsaffärer, utan i högre grad på att förlaget redan i 20 år specialiserat sig på att ge ut tidskrifter inom ett brett spektrum av humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Den nordiska genusforskningens flaggskepp *NORA* är bara ett exempel på en tidskrift som ursprungligen grundats av en vetenskaplig sammanslutning och vars utgivning vid millennieskiftet övergick till

Taylor & Francis. Förlagsjätten köpte upp tidskrifter i det skedet när det började bli uppenbart att den elektroniska utgivningen kommer att ta över och kunde då – i tillägg till akademisk status – erbjuda både den infrastruktur som behövdes och den avsevärt bättre spridning som ett stort förlagshus tidskriftspaket kunde garantera. Det är föga förvånande att förlaget lyckades skapa sin nuvarande ställning och också om det är viktigt att forskarsamfundet tar lärdom av historien, så var de beslut många tidskrifter då fattade under rådande omständigheter de bästa möjliga (se även Borgström & Mosesdötter 2010). Det är onödigt att vara efterklok.

IDEAL OCH STRATEGISK VERKLIGHET

Så vad borde göras? Det är naturligtvis viktigt att hålla fast vid vetenskapens öppenheitskriterium och dess förutsättningar, till vilka en universellt jämlik tillgång till publicerade forskningsresultat väsentligen hör. Frågan om jämlik tillgänglighet illustrerar ett av de sätt på vilka rättvisa, såsom Elizabeth Anderson (1995) argumenterat, utgör ett epistemiskt värde. Jämlik tillgänglighet handlar med andra ord inte enbart om moralisk eller politisk rättvisa, som förvisso också i sig kan vara viktiga motiv, utan utgör också en förutsättning för forskningens kvalitet. Idén om en öppen och jämlikt tillgänglig vetenskap är dock uttryckligen ett formellt ideal, som man bör sträva efter samtidigt som man bör vara medveten om att det i egenskap av ideal aldrig som sådant kan realiseras i den materiella verkligheten. I egenskap av genusforskare är vi vana vid att kritiskt fråga hur epistemiska ideal i praktiken realiseras (se t.ex. Fricker 2000) och det är här utkastet till den nationella strategin för öppen vetenskaplig publicering kommer in i bilden.

I förhållande till sitt viktiga uppdrag är utkastet magert och en av de många saker jag saknar är en medvetenhet om vilka problem som *inte* kan lösas på nationell nivå. Utkastet hänvisar flitigt till olika internationella initiativ, men strategins principer och målsättningar innehåller ingen åtskillnad mellan de utmaningar som berör internationell

6 Förhandlingarna pågår och FinELib meddelade idag att Wileys tidskrifter är tillgängliga till 26.2. Det ursprungliga utgångsdatumet var 18.2.

publicering – såsom de strandade förhandlingarna med Taylor & Francis – och de i många avseenden annorlunda utmaningar som berör de nationella vetenskapliga tidskrifterna, till vilka *Sukupuolentutkimus–Genusforskning* hör. När man ser till de internationella utmaningarna framstår FinELibs vackra tankar om att bara alla länder går samman så måste förlagsjättarna lätta på sina priskrav som mer än lovligt naiva⁷ och den nationella strategin är också fåordig gällande vilken typ av internationella åtgärder som krävs. FinELibs och strategigruppens målsättningar handlar inte enbart om att stävja förlagens prissättning, utan också om att bygga upp nya forum för akademiskt krediterad öppen publicering. De europeiska forskningsfinansierarnas Plan S, som också Finlands Akademi under-tecknat, har utarbetat detaljerade och på många punkter väl genomtänkta kriterier, som de öppna publiceringsforumen bör uppfylla, och den tredje av planens 10 principer talar i diffusa ordalag om att forskningsfinansierarna kommer att bidra till finansieringen av nya plattformar, men de konkreta finansieringsmodellerna saknas och kvitteras med att man inte vill prioritera ”någon specifik företagsmodell” utan lämna ”utrymme för nya innovativa publiceringsmodeller”.⁸

Det är förvisso fullt möjligt att bygga upp öppen publicering av hög akademisk kvalitet, men dels tar det tid och dels kostar det pengar. Det är ingen slump att till exempel välrenommerade och innovativa, öppna tillgängliga *Stanford Encyclopedia of Philosophy* är kopplat till ett av USA:s förmögaste universitet – som dessutom ligger ett stenkast från Silicon Valley.⁹ Plan S har dock satt en ytterst tajt tidtabell: från och med 1 januari 2020 måste alla partners då de utlyser forskningsfinansiering förutsätta att alla resultat publiceras öppet.¹⁰ Detta är en tid-

tabell som också Finlands Akademi har förbundit sig att följa. I sin första strategiska målsättning slår den nationella strategin å sin sida fast att ”senast år 2022 måste alla nya vetenskapliga publikationer vara omedelbart öppna”.¹¹ I brist på konkreta planer för hur detta skall vara möjligt går implementeringen ut mera på piska än morot – och piskan är i praktiken riktad mot forskarsamfundet, inte mot den multinationella förlagsverksamhet som utgör problemets kärna. I sin avslutande tionde princip konstruerar Plan S entydigt: ”Finansierarna kommer att övervaka uppfyllandet och sanktionera avvikelser”. Plan S fokuserar på artikelpublicering. Humanister och samhällsvetare kan dra en liten suck av lättnad vid princip 7, där det konstrueras att principerna förvisso gäller alla typer av vetenskaplig publicering, men att ”det förstås” att övergångsperioden måste vara längre då det gäller monografier och andra böcker.¹² Dessa lämnas med andra ord tillsvidare i limbo. Finlands Akademi har sällat sig till detta, men det blir intressant att se om andra betydande finländska forskningsfinansierare såsom Finska kulturfonden och Konestiftelsen också tar till piskan eller snarare går in för att bjuda på morötter.

NATIONELLA UTMANINGAR OCH MÖJLIGHETER

Då det gäller internationell publicering har den nationella strategin begränsade möjligheter att påverka till exempel grundandet av nya publiceringsforum, men på hemmaplan är det av Undervisnings- och kulturministeriet finansierade och av de Vetenskapliga Samfundens Delegation kordinerade strategiarbetet kung. Som representant för en av de nationella vetenskapliga tidskrifterna läser man därför extra noggrant utkastets första strategiska

7 Se speciellt svaret på frågan ”Why isn’t Finland just waiting for the publishers to switch to open access publishing or for other countries to negotiate open access agreements first?” <http://finelib.fi/negotiations/faq/>

8 Mina översättningar, se <https://www.coalition-s.org/feedback/> och <https://www.coalition-s.org/10-principles/>

9 Se <https://plato.stanford.edu/index.html>. Ett annat exempel från filosofins område är *Notre Dame Philosophical Reviews*, också kopplat till ett förmögande universitet, se <https://ndpr.nd.edu/about/>

10 <https://www.coalition-s.org/10-principles/>

11 Min översättning, se https://avointiede.fi/sites/avointiede.fi/files/LUONNOS_Avoimen%20tieteellisen%20julkaisemisen%20kansallinen%20strategia.pdf

12 Mina översättningar, se <https://www.coalition-s.org/10-principles/>

princip. Här betonas att övergången till öppen publicering inte får innebära en ”bestående ökning” av helhetskostnaderna om inte de nya publiceringskanalerna ger ”betydande mervärde”.¹³ Hur skall detta tolkas? Lovar man att i inledningsskedet satsa extra pengar på att bygga upp en välfungerande och ambitiösa tidskriftsportal? Vad betyder mervärde? Utgör till exempel ett märkbart ökat antal läsare ett sådant värde? Eller borde man vara pessimist och läsa detta som att tidskriftsstöden inte kommer att kompensera det bortfall av prenumerationsavgifter som en öppen publicering ofrånkomligen innebär? Innan svaren på dessa frågor specificeras är det omöjligt att ta ställning till vad en övergång till öppen publicering skulle innebära för till exempel *Sukupuolentutkimus–Genusforskning*.

Det är också oroväckande att satsningen bakom strategin, *Avoin tiede* (Öppen vetenskap), åtminstone tills vidare existerar enbart på finska. Denna enspråkighet förbiser det faktum att merparten av landets vetenskapliga tidskrifter värnar om sin tvåspråkighet, ofta med ytterligare tillägg av andra språk. Tvåspråkigheten handlar ingalunda enbart om att upprätthålla den svenskspråkiga akademiska sektorn i Finland, utan också om att nå ut i Norden. En av de mest uppenbara fördelarna med öppen publicering är att enskilda artiklar publicerade på svenska i finländska tidskrifter får betydligt lättare att nå läsare utanför landets gränser. Kanske detta rentav borde ses som ett betydande mervärde? Svenska *Tidskrift för Genusvetenskap* har nyligen tagit initiativ till ett ökat samarbete mellan de nordiska tidskrifterna i genusforskning,

ett samarbete som kommer att ta sitt första uttryck i en paneldiskussion i samband med NORA konferensen i Reykjavik 22-24 maj.¹⁴ Denna typ av regionalt gräsrotssamarbete mellan nationella aktörer erbjuder en viktig mellannivå mellan nationell och internationell vetenskaplig verksamhet och kan erbjuda värdefulla perspektiv, inte minst på frågan om öppen publicering.

I detta nummer av *Sukupuolentutkimus–Genusforskning* har vi glädjen att publicera två artiklar som båda knyter an till frågor om medborgarskap och delaktighet. Sonja Miettinen granskar med hjälp av begreppet medborgarskap relationen mellan handikappade och deras närstående vårdare. Med avstamp i Ruth Listers feministiska medborgarskapsteori analyserar hon först villkoren för att den oftast kvinnliga närstående vårdarens medborgarskap skall realiseras och övergår sedan till att med hjälp av Martha Nussbaums kapabilitetsteori granska vad som förutsätts av ett medborgarskapsbegrepp för att det skall omfatta också mycket svårt mentalt handikappade personer. I numrets andra artikel studerar Ilkka Pietilä, Hanna Ojala, Elisa Tiilikainen och Marjaana Seppänen med hjälp av kollektiv etnografi och begreppet horisontell homosocialitet dynamiken i en relativt stor självorganiserad grupp pensionerade män i Östra Finland.

Njutbar läsning!

Jyväskylä 18.2.2019
Martina Reuter

LITTERATUR

Anderson, Elizabeth (1995) Knowledge, Human Interests, and Objectivity in Feminist Epistemology. *Philosophical Topics* 23:2, 27–58.

Borgström, Eva & Mósésdóttir, Lilja (2000) Editorial. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 8:1, 3-4. DOI: 10.1080/080387400408017

Fricker, Miranda (2000) Feminism in Epistemology: Pluralism without Postmodernism. I Fricker, Miranda & Hornsby, Jennifer (red.) *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 146-165.

13 Min översättning, se fotnot 11 för källhänvisning.

14 Se <https://edda.hi.is/nora-conference-2019/>

